

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ

DERGİSİ

Beşeri Bilimler — Humanities

Vol. 6 — 1978

TÜRKÇE GÖSTERME ADILLARININ GENEL METİN BAĞLAYICI ÖZELLİKLERİ

Beste Barkı *

ÖZET

İletişim aracı olan dillerin, onları anadili olarak konuşanlarca belirli durumlarda nasıl kullanıldıklarını öğrenmek tümce düzeyi ve daha üst düzeylerde çözümleme gerektirir. 'Metinsel' düzeyde dil, işlerliği olan, kendi içinde ve kullanıldığı ortama bağları bulunan bütünler, kısaca metinler durumundadır. Bu metinsel bağlılığı sağlayan etkenlerden biri imlemedir. Durum belirteçleri böyle, öyle, şöyle; yer belirteçleri bura(sı), ora(sı), şura(sı); tanımlanan eki -i ve gösterme adıları bu, o, şu göstererek imlemede bulunurlar. Burada gösterme adılarının metin bağlayıcı özellikleri anlatılmıştır.

1. Metin

Günlük yaşam boyunca üretim karşılıklıta bulunduğumuz, söyleyip dinlediğimiz, yazıp okuduğumuz dil metinler halindedir. Nasıl ki seslem (hece) sesbilgisinin, tümce dilbilgisinin ana birimiyse, metin de dilde anlamın ana birimidir. Metin, söyleş, bildir, tartışma, düzyazı, konuş, yakarış, ilân, yasal savunma, oyun kuralları, kendi kendine konuşma, herşey olabilir.

ör. Sigara içmek yasaktır.
Kurunun yanında yaş da yanar.
Komili içilecek niteliktedir.¹

* Ön-Lisans Yüksek Okulu, İngilizce dili öğretmeni, Boğaziçi Üniversitesi.

1 Örnekler için sonda belirtilen kaynaklardan yararlanılmıştır.

Örnekteki gibi bir uyarı, bir atasözü, bir reklâm birer metindirler. Fakat bir tümce-
den oluşan metinler oldukça seyrekler.

Metin, sıralama niteliğinde olan dilin tersine işler durumdadır.

ör. Pınar her zaman geç gelir. Ahmet her zaman mektup bekler.
Ayla her zaman kitap okur.

Bir dilbilgisi kitabında bulacağımız bu, örnekteki türden tümcelerin sırasını de-
ğiştirsek hiç bir etkisi olmayacaktır. Aralarında, her zaman sözcüğünün yinelenmesi ve
yapılarının koşut olmasından başka bağ yoktur. Bu da bir metin oluşturmalarını sağ-
lamaz.

Dilimizin bir kesitini duyup okuduğumuzda bu kesitin birbirinden bağımsız tümceler
dizisi mi ya da anlatım bütünlüğü olan bir metin mi olduğuna karar verebiliriz. Bu ka-
rarı vermemizi sağlayan, bildiğimizi bilmeden kullandığımız nesnel etkenler vardır. Bu
nesnel etkenlerden her insanda anadiline karşı olan içgüdüsel seziler ile yararlanırız.
Görevleri çevreyle ilişki kurmak olan bunların tümü dilin metinsel bölümünü oluş-
turur. Bu bölüm bize dilin belli bir ortamda işlerliğini açıklar. Metinsel bölümü oluş-
turan bu nesnel etkenler olmadan elimizde yalnızca, işlerliği olmayan tümce dizileri
kalır. Bu metin yaratan araçlardan biri bağılıktır.

2. Bağlılık²

Bağılık metinde bir ögenin açıklanmasının bir başka ögeye bağımlı olması duru-
mudur. Günlük yaşamda şöyle dil örnekleri ile karşılaşırız.

ör. Bende var. Al sen de kullan.
İşte önemli olan bu kapatılmanın niteliğidir.
Seninkiler daha uzun. Benim orda topladıklarım gibi.

Ancak, bu tümceler bir bütün içerisinde yer alırlar. Anlatıklarını anlamamız daha ön-
ce ve sonra gelenlere bağlıdır.

ör. Şimdiye kadar **ideolojik düzen** üzerinde pek durmadık. Oysa **bu** da çok önemli
bir konu.

İkinci tümcedeki **bu** adının imlediğini bilmemiz bir önceki tümceye dönmekle ger-
çekleşir. Böylece iki tümce arasında bir bağ kurulur. Bu bağın gerçekleşmesi belli bir
öge sınıfının varlığından dolayı değil, arada imsel bir ilişkinin kurulmasıyla olur. Bir
öge ile onun açıklanması için gerekli bir başka öge arasında kurulan bu tümceler arası
ilişki bir metin, bir başka deyişle bir bütün oluşturmaktadır.

² İngilizce'de kullanılan dilbilim terimlerine Türkçe karşılıklar Türk Dil Kurumunun önerilerinden
yararlanılarak türetilmiştir. Bunlar yazının sonunda belirtilmiştir.

Tümce içerisinde de bağlılık vardır. Fakat tümcede bağlılıktan daha belirgin olan biçimsel birlik vardır. Öğelerin ilişkisi ve sıralanması dilin yapı kuralları ile ortaya konmuştur. Oysa, kip, geçişlilik gibi rolleri metinde tümcelerin yüklenmesi söz konusu değildir. Biçimsel olarak bağımsız olan tümceler yalnızca belli anlam sürekliliği ile bağlıdır.

Metnin tümünde bağlılık tümcedekinin aynı özellikleri gösterir ve yapısal kuralları olmadığı için daha açıktır. Bu nedenle tümce içinde bağlılık burada ele alınmamıştır.

Metinde bağlılık türlerinden biri İmlemedir.

3. İmleme

Her dilde im niteliğinde olan öğeler vardır. Açıklanabilmeleri için gerekli bir başka öğeyi imlerler. Aradaki bu İmsel ilişki anlam düzeyindedir. Böyle olunca da İmleyen öğrenin İmlediği öğe ile aynı dilbilgisi sınıfından olması gerekmez. Çoğu zaman İmlenen öğe kendisini imleyenin yerine konamaz. Tümüyle başka bir dilbilgisi görevi yüklenmiş olabilir.

ör. Fazla birşey istemiyorum. Onu da kendim alırım.

Örnekteki metin parçasında o adılı yer aldığı tümcede özne durumundadır. İmlediği bir önceki tümcenin eylemidir. O adılının yerine imlediğini koysak şöyle olur.

ör. İstediyimi (veya istediğim şeyi) kendim hazırlarım.

O adılı tümcedeki eylemin adlaşmış biçiminin yerine kullanılmıştır. Biçim değişikliği yapmadan o adılını kaldırıp bir önceki tümcenin eylemini kullanamayız. Biçim değişikliği ile bile anlam bulanıklığı yaratmış oluruz.

İmleme bir anlam ilişkisi oluşturduğu için açıklanması gerekli öğenin ortam aracılığı ile açıklanmasına yön gösterir. İmlenen, metnin dışındaki ortamda ise İmsel ilişkiye dışyinelemsel imleme diyeceğiz.

ör. Bu kitapları kaldır.
Onları bana getir.

Metinsel imleme, yani açıklık getiren ortamın metnin kendisi olduğu durumlarda İmsel ilişkiye içyinelemsel imleme diyeceğiz. Dışyinelemsel imleme bir bağlılık etkeni değildir. Bir dil parçasını bir diğerine birleştirme durumu yoktur. Yalnızca metin kurmaya yardımcı olur.

İçyinelemsel İmleme önemli bir bağlılık etkenidir. Metinde iki yön gösterir. Önyinelemsel İmleme metinde daha önce geçmiş olan bir öğeyi İmleme, artyinelemsel İmleme daha sonra gelecek olanı İmlemedir. İmleme türlerinden göstererek İmlemeyi anlatırken dışyinelemsel İmlemeyi ancak ötekileri anlatmamıza yardımcı olduğu oranda ele alacağız.

4. Göstererek imleme

Göstererek imleme bir tür sözle göstermedir. Göstererek imleyen dilbilgisi sınıflarından biri, gösterme adıları sınıfıdır. Gösterme adıları **bu**, **şu** o imlediklerini yakın ya da uzak oluşuna göre belirtirler. Metin içerisinde gösterme öne, arkaya ya da dışa yöneliktir.

Gösterme adılı **bu**'nun önemli kullanımı önyinelemseldir. Metinde **bu** adılının neyi imlediğini bilmemiz daha önce geçenleri bilmekle olur.

ör. Şimdiye kadar ideolojik düzen üzerinde durmadık. Oysa bu da önemli bir konu.

Bu ile belirtilenin ne olduğunu metinde bir önceki tümcede yer alan ideolojik düzen tamlaması ile çözüyoruz.

Ancak önyinelemsel imsel ilişki, bir önceki tümce ile sınırlanmamıştır. İmlenen öge daha önceki tümcelerde, bir önceki paragrafta yer alabilir.

Bu adılı, çoğu zaman bütün bir metni imler. 'Bu yazı'. 'bu konuşma', 'bu açıklama' gibi kullanımlar metnin başında, bütününde ya da sonunda yer alabilir. Aziz Nesin, Duyduk Duymadık Demeyin adlı öykü kitabında **bu** adılını bölüm başlıklarında kullanmıştır.

ör. Bu, Ulusal Çamaşır Bayramında Nasıl Eğlenildiğidir. (Sayfa 22)

Seçmeli yanıtı olan sorularda ve bulmacalarda **bu** adılı kullanılır. Bu durumda imleme dışyinelemseldir.

ör. Bunların hangisi toplamının birleşme özelliğine örnektir?

a. $5+3+7+2=17$

b. $5+3+7+2=(5+3)+(7+2)$

Bu şekildeki yanışı bulunuz: {Şekil}

Gösterme adılı **o**, aynı zamanda kişi adılıdır. Burada **o**'nun gösterme adılı olarak bağlayıcı niteliklerini ele alıp, **bu** ve **o** adıllarının yarattıkları anlam farkları üzerinde duracağız.

Gösterme adılı **o** ile **bu** birçok durumda birbirlerinin yerine kullanılabilirler.

ör. Partimizden ayrıldı ama politikayı bırakmadı. **Bu/o** da yetiyordu.

Örnekteki tümcede her iki adıldan biri kullanılabilir. Anlam değişikliği çok belirsizdir.

O adılını çoğunlukla henüz açıklanmamış öğeleri imlemekte kullanırız.

ör. Şimdi bir noktadan daha söz edeyim programın. **O** da bizim partinin programında yer alan öz yönetim konusu.

Sözedilen nokta henüz anlatılmamış, ne olduğu bilinmiyor. Bir sonraki tümcede **o** adılı ile imlenmiş. Oysa şöyle bir metin parçasında, **bu** adılına kullanma eğiliminde olurduk.

ör. Şimdi **öz yönetim** konusundan söz edeyim programın. **Bu** da bizim partinin programında yer alan bir konu.

O adılı **bu** ve **şu**'nun tersine geçmiş zaman anlatır. Aşağıdaki örnekte **bu** ya da **o** adılı kullanılabilir. Ancak **o** adılına kullanılması zaman uzaklığını belirginleştiriyor.

ör. Aynı yıl yapılan bir yardım, denge ve birliğin yeniden kurulmasını sağladı. **O** yardım olmasaydı barış tehlikelerle karşı karşıya kalacaktı.

Bu metin parçasında **bu** adılına kullanılması ile 'sözü geçen' yardım anlamı olurdu. Zamanın geçmiş olduğunu parçada verilen tarihten anlaşılırdı. **O** adılına kullanılması ile geçmiş zaman vurgulanmaktadır.

Dışyinelemse birkaç örnekle **bu**, **şu** ve **o**'nun zaman belirtme özelliklerini daha iyi verebiliriz.

ör. **O** gün günlerden cumartesiydi.
Bu gün artık bu tür davranışlara yer yok toplumlarda.
Şu anda başka diyeceğim yok.

Başkasının sözlerini **o**, kendi sözlerimizi **bu** adılı ile imleme eğilimimiz vardır.

ör. —Neden bozuldu mutlulukları?
—Benim de bilmek istediğim **o**.
Neden bozuldu mutlulukları? Bilmek istediğim **bu**.

O ile **bu** adıllarının önemli kullanım ayrılığı **bu** adılına 'yaygın' imlemede bulunabilmesinden doğar. 'Yaygın' imleme sözünden şunu anlıyoruz. **Bu** ile **o** adıları bir öğeyi imlediklerinde birbirlerinin yerine kullanılabilirler. Ama bazen imlenen, bir metin parçasının tümüdür.

ör. Çok terimli bir toplama işleminde sayılar önce kendi aarlarında birleştirilir toplanır sonra sonuçlar toplanırsa toplam gene değişmez. Buna toplamada birleşme özelliği denir.

Bu adılı bütün tanımı imlemektedir. Burada **o** adılına kullanamayız. **O**'nun yaygın imleme niteliği yoktur.

Gösterme adılı **şu**'nun önemli kullanımı arytinelemseldir. **Şu** adılı, metinde sonra gelecek olanı kestirir.

ör. Bunlardan şunun için sözediyorum. Günümüzde artık...

Önyinelemisel ilişkide olduğu gibi arytinelemisel ilişki de hemen bir sonraki tümce ile sınırlanmamıştır. 'Sorun şu', 'şu açıklamayı yaptı', 'şunu belirtelim' gibi kullanımlarla metinde sonra gelecek olanları bağlayabiliriz. Anlatılan daha sonraki tümcelerde, daha sonraki paragrafta yer alanları imleyebilir.

Şu adılı, arytinelemisel yaygın imlemede bulunur.

Gösterme adıları, sıfat takımında yer alırlar (gösterme sıfatları **bu, şu, o**). Sıfat olarak kullanıldıklarında her çeşit adı niteleyebilirler. Ek almazlar ve çoğulları yoktur.

ör. Bu söz
Şu Ahmet
O geliş

Sıfat olarak tekil ve çoğul adları nitelerler. Nitelenen ad ön ya da arytinelemisel olarak yine çoğul bir adı veya bir dizi ögeyi imleyebilir.

ör. Boksör karşısındakinin **boyunu, kilosunu, kol uzunluğunu, tekniğini** v.b. öğrenmek zorundadır. Karşısındakinin **bu özelliklerini** bilmeden maçı...

Bu özellikler'in imlediği bir önceki tümcede bir dizi olarak verilmiştir. Ayrıca dizide yer alanlar da tekrar çoğul olabilir.

ör. Sepette **elmalar, muzlar, portakallar** vardı. Bütün bu meyveleri nasıl...

Gösterme adıları kendileri ad olarak kullanıldıklarında nitelenmezler. Bütün ad çekim eklerini alırlar ve çoğulları vardır.

Bu ve **şu** adılarının kişi için sınırlı bir kullanımı vardır. Tekil olarak kişiyi imlemede ancak **o** kişinin kimliğinin belirtilmesi istenen durumlarda dışınelemisel olarak kullanılabilirler.

ör. Şu, kim acaba?
Bu, arkadaşım Ahmet.
Siyah giysili biri var. Bu Ayşe.

Bu ve **şu**, imlenen kişiyi aşağılama, onunla alay etme ya da tam tersine sevgi ve yakınlık gösterisinde bulunmak için tutumumuzu belirtmede kullanılırlar.

ör. Şuna bak. Kendisini ne sanıyor?
Giysisi de pek yakışmış buna.

Bu ve **şu** adıları, çoğul olarak kişi için kullanılırlar.

ör. Yabancı doktorlar hastanın başındalar. Tedavi için bunlar karar verecek.

Adıların yine tutum belirten kullanımları ile ilgili 'bildik', 'tanıdık' anlamındaki dışınelemisel kullanımları vardır.

ör. Bu güzelim dünyayı bırakıp gittil.
 Şu hırsızlık olayını anlatsana.
 O kıpkızıl saçlarını savurarak konuştu.

Sonuç olarak şu noktayı belirtelim. Çevremizle iletişimi sağlamak için dilimizi çeşitli işlevlerde kullanırız. Dili, soru sormak, bir gerçeği belirtmek, tanımlamada bulunmak v.b. gibi işlevlerde nasıl kullandığımızı bilmemiz dil ile çevre arasındaki anlamsal ilişkiyi çözümlemekle olur. Anlatımda bütünlüğü sağlayan göstererek imleme bu anlamsal ilişkiyi oluşturan etkenlerden biridir. Bu yazıda göstererek imleme özellikleri olan gösterme adilleri bu, şu ve o'nun metin bağlayıcı özelliklerine ana çizgileriyle bakılmıştır.

TERİMLER

İngilizce dilbilim terimlerine karşılık olarak türetilen Türkçe terimler yazıda yer alış sıralarına göre şunlardır:

bağlılık- cohesion
 imleme- reference
 dışınelemsel- exophoric
 içınelemsel- endophoric
 önyinelemsel- anaphoric
 arınelemsel- cataphoric
 göstererek imleme- demonstrative reference

KAYNAKLAR

- 1 Emre, Ahmet Cevat, Türk Dilbilgisi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1945.
- 2 Halliday, M.A.K. and Hasan, R., Cohesion in English, Longman Group Limited, London, 1976.
- 3 Halliday, M.A.K., Learning How to Mean, Edward Arnold Ltd., London, 1975. Sebüktekin, Hikmet, Turkish - English Contrastive Analysis : Turkish Morphology and Corresponding English Structures, The Hague : Mouton, 1971.
- 4 Widdowson, H.G., Stylistics and the Teaching of Literature, Longman Group Ltd., London, 1975.
- 5 Eliot, T.S., Kokteyl Partii, çeviri : Bülent Ecevit, Bilgi Basımevi, Ankara, 1975.
- 6 Milliband, R., Kapitalist Devlet Sorunu, çeviri : Yasemin Berkman, Birlik Yayıncılık K. II. Şit., İstanbul, 1977.
- 7 Milliyet Gazetesi, Milliyet Matbaası, İstanbul, Ocak, Şubat, Mart, 1978.
- 8 Nesin, Aziz, Duyduk Duymadık Demeyin, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976.
- 9 Salah, Birsal, Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu, Sander Yayınları, İstanbul, 1977.

GENERAL COHESIVE PROPERTIES OF THE TURKISH
DEMONSTRATIVE PRONOUS

ABSTRACT

Every linguistic system has a textual component which comprises the resources for creating a written or spoken passage that is operationally relevant, and coheres within itself and with the context of situation. Cohesion is a potential for relating one element in the passage to another to enable it to function as a single meaningful unit and thus form a text. One form of cohesion is reference whereby certain items make reference to something else for their interpretation instead of being interpreted on their own right. This paper gives a brief account of the text-forming properties of the Turkish demonstrative pronouns *bu*, *şu* and *o* which can be classified as having demonstrative referential properties.